

SZOCIÁLPEDAGÓGIA

15 / 2020

A ÉLETFORDULÓK – GYERMEKKORTÓL
IDŐSKORIG

Szerkesztette:

RÁCZ ANDREA és KUCSERA CSABA

Vác

2020

SZOCIÁLPEDAGÓGIA 15. KÖTET, 2020

Szaklektorált folyóirat: ISSN 2064-2709

Kiadja az Apor Vilmos Katolikus Főiskola
2600 Vác, Konstantin tér 1–5.
Felelős kiadó: LIBOR JÓZSEFNÉ

A folyóirat szakmai partnere: MTA Pedagógiai Bizottság, Szociálpedagógia Albizottság

Szerkesztőség

Főszerkesztő: TAMÁSKA MÁTÉ (AVKF) / Főszerkesztő-helyettes: MÁNDI NIKOLETTA (AVKF) / Alapító főszerkesztő: SÁRKÁNY PÉTER (Eszterházy Károly Egyetem) / BÁDER IVÁN (AVKF) / ELEKES GYÖRGYI (AVKF) / RÁKÓ ERZSÉBET (Debreceni Egyetem) / SZARKA EMESE (AVKF) / UDVARVÖLGYI ZSOLT (AVKF)

Szerkesztőbizottság

BÁNYAI EMŐKE (Károli Gáspár Református Egyetem) / DÓSA ZOLTÁN (Babeş-Bolyai Tudományegyetem) / F. DOMBI ALICE (Szegedi Tudományegyetem) / HAÁSZ SÁNDOR (Soproni Egyetem) / HADNAGY JÓZSEF (Eszterházy Károly Egyetem) / ARNO HEIMGARTNER (Universität Graz) / PORNÓI IMRE (Debreceni Egyetem) / RÁCZ ANDREA (Eötvös Loránd Tudományegyetem) / R. RIEZ ANDREA (Pázmány Péter Katolikus Egyetem) / SIMONIK PÉTER (Széchenyi István Egyetem) / SOÓS ZSOLT (Debreceni Egyetem) / SZÖLLŐSI GÁBOR (Pécsi Tudományegyetem) / TORKOS KATALIN (Nyíregyházi Egyetem) / TRENCSENYI LÁSZLÓ (MTA PTB Szociálpedagógia Albizottság elnöke)

Szerkesztőségi titkár: SZABÓ ZSOLT

Olvasószerkesztő: HENKEY-HÖNIG IMOLA

Tipográfia és nyomdai előkészítés: SZABÓ ZSOLT

Borítókép:

Készült a Print Profi Digitális Gyorsnyomdában (Vác)

Felelős vezető: KOMÁROMI ZSOLT

A folyóirat 2018-tól új kötetszámozással jelenik meg, évente két alkalommal.

Írások beküldése, információ, megrendelés, előfizetés: szocialpedagogia@avkf.hu

Ár: 1400 Ft – Előfizetőknek: 1300 Ft

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Szerkesztői előszó (KUCSERA CSABA – RÁCZ ANDREA)	5
JUHÁSZ GÁBOR: A családok és a generációk védelme a nemzetközi jogban és az Alaptörvényben	9
KÖVÉR ÁGNES: Családpolitika, biopolitika és politikai technológiák	30
HOMOKI ANDREA: A reziliencia egyéni nézőpontú megközelítése a humán segítség nemzetközi és hazai gyakorlatában	46
RÁCZ ANDREA – BOGÁCS ERNŐ: Arcok és arctalan családok a gyermekvédelemben	53
BILLÉDI KATALIN – CSERTI-SZAUER CSILLA – PAPP GABRIELLA – PERLUSZ ANDREA: Életpálya és jövőtervezés. Sajátos nevelési igényű fiatalok támogatásának lehetőségei	88
BALOGH KAROLINA: „Mindig a rosszat csinálom, már kicsinek is” – avagy a fiatalkori bűnelkövetés a kriminológiai magyarázatok tükrében	111
SZÉCSI JUDIT – SZÁK ZSÓFIA: Szenvedélybetegség a családban	132
FARKAS ÁGNES: Az átmeneti mindig tartós?! A Szabó család esete a lakhatási szegénységgel való megküzdésről	152
BULYÁKI TÜNDE: Pszichoszociális fogyatékkal élők és családjaik támogatása, a közösségi pszichiátriai ellátás lehetőségei	173
SZABÓ LAJOS: Transzitiv változások az idősödés útján	195

MAPPA

LEVELEKI GYÖNGYVÉR: Iskola mozgásban. Konferenciabeszámoló (Oktatási terek építészek, hallgatók, pedagógusok és pszichológusok tükrében, 2020. január 22., BME)	215
---	-----

RECENZÍÓ

GYÖNGYÖSI GYULA: Ünneptelen korban élünk (Byung-Chul Han: A kiegészítő társadalma. Typotex Kiadó, Budapest 2019)	222
WALD KRISZTINA: Az agresszió mint kulturális minta (Figula Erika: Az iskolai erőszak jellemzői és családi szocializációs háttértényezői. Tudatosság Könyvek Kiadó, 2019, e-könyv)	230
TÉGLÁS MÁRKUS: Alternatív terápiás lehetőségek depresszió és értelemkrízis esetén (Elisabeth Lukas: Értelemkeresés és életöröm. Logoterápiás segítség depresszió és értelemkrízis esetén. Logoterápia Alapítvány és az Ursus Libris Kiadó, Budapest 2019)	234
TAMÁSKA MÁTÉ: Adatok a bécsi és ausztriai menekülthelyzetről – recenzió egy kutatási jelentésről (Josef Kohlbacher – Maria Six-Hohenbalken (szerk.): Die lange Dauer der Flucht – Analysen aus Wissenschaft und Praxis. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien 2019)	237
ÖSSZEFOGLALÓK	243
ABSTRACTS IN ENGLISH	251
SZERZŐINK	257

RÁCZ ANDREA – BOGÁCS ERNŐ

ARCOK ÉS ARCTALAN CSALÁDOK A GYERMEKVÉDELEMBEN

BEVEZETÉS

Tanulmányunkban a segítői munka természetéről és jellegzetességeiről gondolkodunk, keresve a választ arra, hogy milyen összefüggés mutatkozik a segítség és megismerés között, van-e kauzalitás a szociális munka hatékonysága és a segítség motivációi, valamint a családok „arcnélkülisége” között. Amellett érvelünk, hogy megismerés nélkül nincs kapcsolódás, kapcsolódás nélkül nincs azonosulás, azonosulás hiányában pedig nem lehetséges segítő magatartás, és így a kliens „arctalan” marad a gyermekvédelmi beavatkozások folyamatában.

A tanulmány empirikus részét a *Gyermekvédelmi orientációk a gyermekek jól-létének támogatásában* c. MTA Bolyai János Kutatási ösztöndíj (2017–2020) keretében megvalósuló kutatás adja, melynek középpontjában a gyermekvédelmi szakemberek családfogamának és ebből kirajzolódó kliensképének a vizsgálata áll. A kutatás eredményei alapján azzal is foglalkozunk, hogy maguk a gyermekek, fiatalok és szüleik hogyan látják a gyermekek jól-létére, valamint védelmére irányuló gyermekvédelmi beavatkozásokat, a rendszer működési mechanizmusait,

azt, hogy a rendszer egésze hogyan segíti a szülői szerepek megerősítését, a gyermekek és fiatalok jól-létét. Az eredmények megmutatják, hogy segítő magatartás hiányában a gyermekes családokkal végzett szociális munka jelentősen ki van téve a kudarc kockázatának. A gyermekvédelem szereplőinek vélekedése mentén kitérünk a fejlesztési utakra is egy integratív, szolgáltatási fókuszú gyermekvédelmi irány felvázolásával, melyben tere van a kapcsolódásnak, azonosulásnak, a segítői magatartás megélésének az arcot nyert családokkal végzett munka során.

Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy tanulmányunkban az általánostól haladunk a konkrét felé, azaz elsőként a segítő munka természetét és jellegzetességeit vizsgáljuk meg a különböző diszciplínák – mint pszichológia, szociálpszichológia, szociális munka, teológia / etika – perspektívájából, majd innen közelítünk a segítő magatartás jellegére, középpontba állítva a segítés és a társas megismerés viszonyát. Ezt követően a tanulmányunk empirikus szakaszában a gyermekes családokkal való munka, a gyermekjóléti és gyermekvédelmi beavatkozások sajátosságait vizsgáljuk meg. Értelmezésünkben ez egyfelől szűkítés a gyermekvédelmi munka felé, másfelől a szociális munkára jellemző kétirányú mozgás jegyében az ismertetésre kerülő kutatási eredmények alapján a hazai helyzet, a működés diszfunkciói az okok, háttértényezők keresésére, értelmezésére hívják fel a figyelmet, azaz a gyermekvédelmi beavatkozások arctalansága a hiányos struktúra ellenére felvet számos kérdést a segítő munka természetére nézve. Alapvetően abból kell kiinduljunk, hogy a segítő munka természetéről és jellegzetességeiről igen sokat tud a szociális szakma, a képzések, továbbképzések is a szükséges kompetenciák elsajátítására, majd elmélyítésére készítenek fel, és erre épül rá a praxisban szerzett gyakorlati tudás és tapasztalat is. Érdeklődésünk középpontjában ezen komplex tudások ellenére a családok és a szakemberek arcnélkülisége áll. Tanulmányunkban együtt gondolkodásra hívjuk a szakembereket, még akkor is, ha akár az elméleti keretezéssel, akár az empirikus kutatás eredményeivel nem tudnak egyetérteni maradéktalanul. Célunk egy párbeszéd elindítása, folytatása tágabban a szociális munka, szűkebben a gyermekvédelem megújításához.¹

¹ Köszönettel tartozunk lektorainknak, akik véleményükkel, kérdéseikkel, legfőképpen interpretációikkal segítették gondolkodásunkat és a tanulmány véglegesítését.

A SEGÍTÉS, A MEGISMERÉS ÉS A SZOCIÁLIS MUNKA HATÉKONYSÁGÁNAK LEHETSÉGES ÖSSZEFÜGGÉSEI

A tanulmány elméleti felvezetésében a segítő magatartás; a szociális munka és a segítés; a segítő magatartás, hivatás, proszociális viselkedés, altruizmus; a segítés és társas megismerés témaköröket járjuk körbe különböző diszciplínák képviselőinek megközelítéseit segítségül hívva.

„A szociális munka nem agysebészet, annál sokkal bonyolultabb.” (GELLES 2017: 1.)²² Ez az az egyik eltérés közöttük. Közös jellemzőjük viszont, hogy mindkettő segítő foglalkozás. Sem az orvoslás, sem a szociális munka segítő professzióként történő meghatározása nem vitatott. Vitatható viszont az orvos és témánk vonatkozásában a szociális munkás gyakorlati működésének segítő tevékenységként történő azonosítása.

Kérdéseink

Segítő a szociális munkás vagy egyéb motiváció által meghatározott? Tevékenysége segítés vagy másként meghatározható? Milyen összefüggés van a segítés és megismerés között? Befolyásolhatják-e a kognitív torzítások és kulturális meghatározottságok a szociális munkát és annak segítő jellegét? Van-e összefüggés a szociális munka hatékonysága és a segítés motivációi, valamint a családok „arcnélkülisége” között?

A segítő magatartás

A segítő magatartás és az altruizmus egymással felcserélhető fogalomként használt a mindennapokban. A köznyelvi segítségfogalomban az önérdék, a saját előny, a haszon hiánya természetes és magától értetődő. A tudományos szóhasználatban viszont a két fogalom, mint segítő munka és altruizmus mutat átfedést, de egymással nem

²² Gelles szerint többek között azért, mert míg egy agysebész legalább tíz éven át tartó speciális képzésen és gyakorlaton vesz részt, addig a szociális munkás egy BA vagy MA diplomával kezd neki szakmája gyakorlásának. Ráadásul, míg az agysebésznek többnyire rendelkezésére állnak a legújabb technikai vívmányok, addig a családsegítő jó esetben egy szolgálati telefont, esetleg egy számítógéppel megtárgyalva igyekszik munkáját végezni. Nem említve azt a tényt, hogy az agysebészeknek soha nem kell döntenüik az agy és a páciens megmentése között, a szociális munkásnál rendszeres, hogy mérlegelnie kell a gyermek és a család között. – Érdekes, hogy a szociális munka történeti fejlődése során önmagát valamely szakma ellenében határozta meg. GELLES (2017) idézett meghatározása annyiban fontos nekünk, hogy a segítői munka komplexitására utal, melyet mi is hangsúlyozni kívánunk tanulmányunkban. Lásd a szociális munka komplexitásáról bővebben: KATZ 2019.

felcserélhető. BIERHOFF (2007) szerint mindhárom fogalom – segítő magatartás, proszociális viselkedés, altruizmus – alapvető ismérve, hogy személyek közötti viszonyt ír le, amelyben az egyik magatartása a másik javát szolgálja.³³ A segítő magatartás mint tágabb fogalom azt jeleníti meg, hogy a segítőnek ráfordításai vannak, a segítettnek pedig a ráfordításnál nagyobb előnyei. Másként megfogalmazva, a segítő sokat fektet be erőforrásban, időben, tudásban, mindennek a haszonélvezője a kliens, azaz a befektetés a segített oldalán realizálódik. De nem várható el, hogy a segítői oldalon is megtérüljön mindez.⁴⁴ A proszociális viselkedés ezen felül csak olyan lehet, amely nem valamely hivatali kötelezettségből eredeztethető, vagyis önkéntes vállalkozáson alapul, továbbá nem irányulhat szervezetre, csak személyre. Az altruizmus még szűkebb fogalom, jellemzője, hogy önzetlen. Tudományos megközelítésben minden altruista megnyilvánulás egyben segítő viselkedés, azonban nem minden segítő viselkedés eredeztethető altruizmusból. Ennek megfelelően a segítségből nem lehet altruista / proszociális / segítő személyiségre következtetni. Valamely eseti viselkedés az egyénnek eseti segítő / proszociális / altruista megnyilvánulása, nem pedig tartós személyiségjegy-mutatója. A segítség tehát egyénenként, valamint helyzetenként változhat, nem csak (valódi) altruizmusból eredő viselkedésmód. Jóllehet ez is része annak a készletnek, amely segítségre ösztönöz, de a professzionális segítségben jelen vannak az uraláshoz (hatalmi helyzethez) kapcsolódó mozzanatok. Ugyanazon egyénnél is előfordulhat, hogy segítő / proszociális / altruista megnyilvánulásait nemcsak mások előnyös helyzetbe hozásának célja vezérli, hanem a személyes nyereségek maximalizálása és az egyéni veszteségek / költségek minimalizálása (SMITH–MACKIE–CLAYPOOL 2016), ezt nevezi BAGDY (1999) pszeudoaltruizmusnak. SMITH–MACKIE–CLAYPOOL (2016) szerint a segítség anyagi, társas vagy személyes természetű jutalommal járhat, illetve lehetővé teheti bizonyos károk elkerülését. Ilyen érzelmi jutalom az

³³ Álláspontunk szerint ez azt is jelenti, hogy a beavatkozás megtörténik a segítő munkában akkor is, ha az egy rossz beavatkozás. Ezzel együtt a segítő szakember uralja a félelmeit, ha kell, elmegy a falig. Ez jelenti a professzionalitást, a szakmai integritás területi munkában való megjelenítése, mely felé érvelésünk halad (BOGÁCS–RÁCZ 2016).

⁴⁴ Más megközelítésben KATZ Katalin (2019) azt mondja, hogy a klienshez „emlékezet és vágy nélkül” kell közeledni. Az emlékezet a saját tapasztalatainkat és a tanult elméleteket tartalmazza, a vágyaink pedig a saját magunk jólétére irányulnak és nem a kliens jólétéről szólnak. A szociális munka és így a gyermekvédelem rendszerének társadalmi hasznosulása ugyanakkor nem vitatott, mint ahogy a hatékonyság számonkérése kapcsán is figyelembe kell venni a gyermekvédelmi rendszer társadalmi beágyazottságát. Lásd például erről: RÁCZ 2016.

elégedettség, a jókedv megőrzése, a rossz hangulat megelőzése. Erre a feltevésre építve az ún. segítségnyújtás negatívállapot-enyhítési modellje azt mondja, hogy a segítségnyújtást az önérdék vezérli. Jellemzően ilyen a függőségi viszonyban történő segítség. Egy ilyen viszonyban aszimmetria áll fenn, amelyben a segítő hatalmi pozícióban van, segítő megnyilvánulását is ez vezérli. Intenzitása arányosan alakul a másik fél önálvetésének kimutatásától: ha ez utóbbi erőteljes, akkor a segítség motiváltsága növekszik, ha alacsony, csökken. A csekély függőség esetében is hasonló mechanizmus figyelhető meg, kiegészülve azzal a mozzanattal, hogy itt a segítségnek még kapcsolati mozzanata sincs. A megsegítettnek nincs és nem is lesz arca. A csak a helyzetek uralásának motívuma által vezérelt segítséssel szemben több kísérlet igazolta, hogy a kötődés, az azonosulás, az empátia, vagyis a másikhoz való kapcsolódás is ösztönözheti a segítséget. Ezek egyben a valódi altruizmus motivációi. Az empátia,⁵⁵ mint motivációs tényező kapcsán a kutatók megosztottak, viszont az azonosulás tekintetében egységesek. Az egyik kísérletben az empátia és az azonosulás segítségre gyakorolt hatását mérték. A kísérlet eredménye szerint az áldozat és a segítő közötti erős attitűdhasonlóság és empátia minden esetben növelte a segítőkész kísérleti alanyok számát, míg az eltérő attitűd és gyenge empátia csökkentette. Más szerzők azonban ezen kísérletek empátiára vonatkozó megállapításait cáfolták (BIERHOFF 2007). A vita nincs lezárva, abban azonban mindkét kutatócsoport megegyezik, hogy a kapcsolat és az azonosulás az a mozzanat, amely biztosan megjelölhető az (valódi) altruizmus motivációjaként.

A szociális munka és segítség

A fenti fogalommeghatározást és elkülönítést alapul véve, nehézséget okoz a szociális munka segítő munkaként történő besorolása, amennyiben a segítség köznapi értelemben differenciálatlanul használt. Mindez oximoronnak is tűnhet. A szociális munka eredménye első megközelítésre egy másik személy számára ráfordításon felüli előny, így segítő viselkedésnek minősül. Gyakorlati megvalósulásában ugyanakkor az előnyléte kérdéses lehet. A szociális munka, mint egyénre

⁵⁵ Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az empátia nem alapvető értéke a professzionális segítői tevékenységnek.

irányuló tevékenység, az adott egyén számára nem minden esetben eredményez előnyt. Az előny értelmezhető az egyén által megélt előnyként (valós vagy érzékelt szükséglet) és olyan előnyként, amelyet az egyén ugyan nem él meg előnynek, de mások által ettől függetlenül előnynek minősített (vélt vagy normatív szükséglet). A normatív szükséglet kielégítése eltérhet a valós szükséglettől. Segítséget nyújtani szakmai keretek között, sokrétű külső előírásokkal és kötelezettségekkel terhelt viszony, amelyben nem mindig a kliens határozza meg a szükségleteit. A szakemberek, szakértők és politikusok a gyakorlatban „jobban tudhatják”, mint a kliensek, hogy nekik „mire is van szükségük” (KRÉMER 2009: 207). Ilyen esetekben a tevékenységet a beavatkozó minősíti segítségnek, azonban ez nem feleltethető meg a szociálpszichológia által meghatározott segítő viselkedésnek.

A segítés kulturális meghatározottsága

Az előny, az érték, a jó, nemcsak szubjektív tartalmú fogalmak, hanem kulturálisan⁶⁶ is meghatározottak. A szociális munkás előnyre, jóra vonatkozó meggyőződése eltérhet a kliens erre vonatkozó meggyőződésétől. Önmagában ennek a különbözőségnek nincs jelentősége a segítő magatartás vonatkozásában. Relevanciával akkor bír, amikor ez a meggyőződés kihat a szociális munkás tevékenységére. A szociális munkás szakmai megnyilvánulásai, kultúrájából az azt alkotó eszmékből, meggyőződésből, értékekből és normákból eredeztethetők. Ezek viszont adott kultúrán belül szubkultúránként differenciáltak lehetnek. Feladatához biztosított jogosítványain keresztül munkájában akkor is a domináns kultúrához tartozik, ha egyébként azon kívül egy másik szubkultúra része. A domináns kultúrának pedig az észrevétlen behatáson kívül a kényszer is jellemzője. Valamely kultúra ugyanis nemcsak a befogadás révén okoz változásokat az egyén életében, hanem a mégoly szubtilis vagy legitim kényszer által is, illetve ez érvényes a kultúrák közötti kölcsönhatásban is, amennyiben a kultúra hordozója az egyén (KATZ 2011). Fontos megjegyezni, hogy a kényszer itt nem hordoz magában értékítéletet,

⁶⁶ A kultúra ebben a kontextusban egy adott társadalom tagjai által az élettel kapcsolatosan elfogadott / vallott közös normák, eszmék, értékek és vélekedések jól elkülöníthető összessége, amelyek szabályozó erővel bírnak bizonyos magatartások tekintetében (RUBIN-CHUNG 2006).

csak ténymegjelenítést, mely szerint a behatás nem a befogadó, hanem a beavatkozó igényére vonatkozó reakció. Ennek következtében a szociális munkást olyan előnnyel vagy jóval kapcsolatos vélekedés is motiválhatja, amely a kliens számára nem jó, nem jár előnnyel, következésképp gyakorlati tevékenysége nem minősíthető segítő magatartásnak.⁷

Segítő magatartás, hivatás, proszociális viselkedés, altruizmus

Mielőtt rátérnénk az alcímben jelöltek közötti összefüggések feltárására, szükséges hangsúlyoznunk, hogy nem a professzió vs. hivatástudat polémia a tárgyunk, végképp nem állítjuk, hogy hivatástudat nélkül nincs professzió, vagy hogy a hivatástudat fontosabb lenne a professzionál, különösen nem azt, hogy helyettesítheti azt. Mint ahogy azt sem, hogy a segítői attitűd megléte, az altruista odafordulás elegendő lenne és kiválthatná a professzionális működést.⁸

A szociális munka mint professzió gyakorlása munkaviszony vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszony keretében történik. Mindegyik egy szerződéses jogviszony, amelyben a szociális munkás bizonyos kötelezettségeket vállal. A kötelezettségvállalás az önkéntes munkán kívül bér ellenében történik. Nem kizárt természetesen a bérezést is tartalmazó szerződéses kötelelem vállalásának az okaként az sem, hogy a proszociális vagy altruista indíttatású magatartás csak ilyen feltételek keretében valósulhat meg. Ilyen okból történik például egyes nevelőszülők feladatvállalása. A bér mint munkavállalási indíték nem szakmaiatlan, nem jogszerűtlen és nem erkölcsetlen, még egy szociális munkás vonatkozásában sem. Abban az esetben viszont, ha a tevékenység végzésének elsődleges indítéka a létbiztonság megteremtése, nem identifikálható hivatásként (SOMFAI 1994). A hivatali kötelezettséggént végzett szociális munka ezen okfejtés szerint épp azt a minőségi többletet nem tartalmazza, amelyre

⁷ Itt nem a szándék és annak iránya minősített, hanem a beavatkozás outputja.

⁸ Megjegyzendő, hogy az állami szakpolitikai törekvések irányai sokszor nem egyértelműek, illetve nem következetesek és így a fenti érvelésünk ellenében hathatnak, kifeszítve a szociális munka értelmezési keretrendszerét és értékrendjét, negatív hatásokat eredményezve az intézményrendszer működésének egészére nézve és korlátozva a felsőfokú képzési rendszer erőterét. Lásd erről példának a gyermekvédelem fragmentáltságát (RÁCZ 2016). Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy jelen tanulmány keretében szakpolitikai következtetéseket az elméletben tárgyaltaokról nem vonunk le, bár a későbbi rendszerkritika épp egy integratív, szolgáltatási fókuszú ellátási struktúra mellett érvel. Idekapcsolódó nézeteinket támasztják alá a 3Sz *Etikai Kollégiumának* legfrissebb ajánlásai (2019a, b) is a döntéshozói hozzáállás, a szakmai munka minősége és a vezetői felelősség vonatkozásában.

hivatkozva a szociális professzió a munkától elhatárolva hivatásként határozható meg. A hivatás lényege ugyanis, hogy hivatali kötelezettségtől és a bérezéstől függetlenül „mások javának védelmében vagy biztosításában valósul meg” (SOMFAI 1994: o. n.).⁹ SOMFAI (1994) szerint a hivatástudattal rendelkező ember három jól beazonosítható tulajdonsággal rendelkezik: 1. a kliense javának biztosítására törekszik; 2. ha nem is tud jól tenni, akkor törekvése a károkozás elkerülésére irányul; 3. nyitott a kliensre, pontosabban annak szükségleteire. A hivatástudatból fakadó tevékenység tehát nemcsak reaktív, hanem a személyiség tartós jellemzője is (BAGDY 1999). Erre vezethető vissza az, hogy a mások javának biztosítására való törekvés – mint tartós személyiség-jegy – az alapja a hivatásszemélyiség-fogalom kialakulásának. A hivatástudatból fakadó cselekvés és a segítő magatartás így ugyanaz. A különbség csak a megnyilvánulás tartósságában és rendszerességében ragadható meg. A hivatás létmód, míg a segítő magatartás lehet eseti is. Mindkettőben közös az is, hogy jelen lehetnek a személyes szükségletek, akár kielégüléskeresésként, akár elhárításként. Szélsőséges esetben segítő-szindróma, illetve a szindrómás segítő formájában. A szindrómás segítőnek nincs kapcsolata a klienssel, vagy nem megfelelő. Nincs vagy nem megfelelő az azonosulása, hiszen megismerésének középpontjában nem a másik áll, hanem önmaga vagy önmaga története. A másik megismerése önvezérelt, ennek következtében torz. Megismerés nélkül viszont nincs kapcsolat, és nem lehetséges azonosulás. Nincs mivel azonosulni, az azonosulás nem a másikkal történik, hanem a másikon keresztül önmagával, pontosabban önmaga szükségleteivel vagy terheivel. Az azonosuláshoz azonosságok felismerésére és azokhoz történő kapcsolódásra van szükség. Kapcsolódás csak ezekhez a közös mozzanatokhoz lehetséges. Az azonosulás minimuma FROMM (2002) szerint a *közös emberi lényeggel* történő azonosulás. „A tehetség-, intelligencia- és tudásbéli különbségek elhanyagolhatóak a minden ember számára közös emberi lényeg azonosságához képest. Hogy ezt az élményt átélhessük, a felszíntől a lényegig kell hatolnunk. Ha felületesen érzékelem a másik embert, akkor főleg a különbségeket érzékelem, amelyek elválasztanak minket egymástól. Ha a lényegig hatolok, észreveszem az azonosságunkat...” (FROMM 2002: 295.)

⁹ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a szociális munkásnak ingyen is el kell látnia feladatát. A munkáért bér jár, viszont az elsődlegesen pénzért / létbiztonságért végzett munka nem hivatás. A hivatástudat és a kevés pénz – kevés munka attitűd egymást kizáró mozzanatok.

Segítés és társas megismerés

Az azonosuláshoz a másakra irányuló megismerés szükséges, mely megismerés még az egészséges személyek esetében is torzított lehet. Az ember megértésre törekszik a környezet, ezen belül az őt érintő események okait érintően. Meg akarja ismerni, hogy mi miért történik, és ebből milyen következtetések vonhatók le a jövőbeli történeteket illetően. Megismerési törekvéseben intuitív tudósként, illetve amennyiben ez a törekvés az emberi természetre és viselkedésre irányul, intuitív pszichológusként jár el (Ross 2002). Hipotéziseket állít fel, ezekhez adatokat gyűjt, az adatokat elemzi, végül következtetéseket von le. Attól függően, hogy valamely magatartás kinek vagy minek tulajdonítható (attribúció), különböztethető meg a *diszpozíciós attribúció* (a cselekedet / állapot a cselekvőnek tulajdonítható – belső ok) és *szituációs attribúció* (a cselekedet / állapot valamilyen rajta kívül álló dolognak tulajdonítható – külső ok). HEIDER szerint (idézi: FINCHAM–HEWSTONE 2007: 177) az emberek az oktulajdonításban nem csak intuitív, hanem naiv tudósok. Azontúl, hogy az „intuitív tudósok” adatai a valódi tudósokkal ellentétben nem szisztematikusak és nem is torzításmentesek (ATKINSON–ATKINSON–SMITH–BEM 1995), ezen adatokra alapozott következtetéseikben „naivak” is, amennyiben a megfigyelhető cselekvést nem megfigyelhető okokhoz kapcsolják. Teszik mindezt azért, hogy el tudjanak igazodni a mindennapi társas kapcsolataikban. Az általában történő eligazodáshoz elegendő is az intuitív tudósként való működés (ATKINSON és mtsai 1995), ugyanakkor ez bizonyos hibákat és tévedéseket, pontosabban torzításokat¹⁰ is magában hordoz (FINCHAM–HEWSTONE 2007). A torzítás vonatkozhat egyrészt valamely cselekedet / állapot okainak beazonosítására, másrészt a megfigyelt személy milyenségére, harmadrészt a jövőbeli cselekedetek / állapotok bekövetkezésére. Írásunk szempontjából releváns ilyen torzítás FINCHAM–HEWSTONE (2007) szerint az alapvető attribúciós hiba (vagy megfeleltetési torzítás), ezzel szoros összefüggésben a cselekvő és megfigyelő különbsége, az én szolgálatában álló torzítások és a csoportot szolgáló torzítás. A megfeleltetési torzítás következtében a megfigyelő valamely viselkedést belső okokra vezet vissza, valamely hajlamnak tulajdonít. Az ok-okozati viszonyban a diszpozíciós tényezők a hangsúlyosak, függetlenül attól,

¹⁰ Vagy elfogultság: elfogultságról akkor beszélünk, ha a társas megfigyelő szisztematikusan eltorzít (például tulságosan vagy nem eléggé alkalmaz) valamely egyébként korrekt eljárást (FINCHAM–HEWSTONE 2007).

hogy megfigyelése másokra vagy önmagára vonatkozik. Az alapvető attribúciós hiba egyik magyarázata a kontroll, pontosabban a kontrollálhatóság érzése. A másik magatartása ellenőrizhetőbbnek tűnik, ha a viselkedés visszavezethető állandósult személyiségjegyekre, de ellenőrizhetőbbek a cselekvővel kapcsolatos (jövőbeli) események is.¹¹ A belső rögzült hajlamok jobban megjósolhatóbbá és így ellenőrizhetőbbé teszik valamely események bekövetkeztét, mint a kontrollálhatatlan külső körülmények. Több kutatás azonban rámutatott arra is, hogy miközben a megfigyelő hajlamos a másik cselekedeteit diszpozicionális tényezőknek tulajdonítani, ugyanazon tett esetében a saját cselekvése okaként a külső-szituatív okokat határoz meg. Azaz ugyanazon tett esetében, ha a másik követte el, akkor ő tehet róla (függetlenül, hogy jó vagy rossz a cselekedet), a saját cselekvés viszont a helyzetnek, a körülményeknek tudható be. Ez a torzítás csoportszinten is megjelenik: a többségi csoport tagjai a saját csoportbelijük sikerét belső okokhoz kötik, míg a másik csoportbeli sikerét külső okokhoz (FINCHAM–HEWSTONE 2007).

Láthattuk, hogy a segítség, vagyis a másik számára előnyt eredményező magatartás minőségbiztosítási alapfeltétele a másikkal történő kapcsolat és valamilyen mértékű azonosulás. Ez az azonosulás nehezített, amennyiben a szociális munkás tevékenységének alapmotivációja a hivatali kötelezettség teljesítése. A hivatali kötelezettségben meghatározott feladatok, standardok, protokollok önmagukban nem minden esetben jelentenek előnyt a kliens számára. Ez csak akkor lehetséges, ha a segítség az egyénre, az egyediségében tudatosított és megélt kliensre alkalmazott, azért, hogy neki ebből előnye származzon, és nem azért, hogy a szociális munkás a feladatát teljesítse. A tudatosan a kliens javára irányuló cselekvés is eltérhet annak érdekétől, amennyiben a segítő magatartás indítékai nem tudatosak és sérültek. A szindrómás segítő megnyilvánulásai nem feltétlenül és elsősorban csak a kliens javára előnyösek. Még az egészséges (nem szindrómás) segítő is korlátozott megismerésében az észlelés és a társas megismerés torzulásai következtében, így a másik megismerése – pontosabban annak valós szükségleteinek megismerése – a valóban másik javára irányuló szándék és magatartás esetén is kihívást jelent.

Megismerés nélkül viszont nincs kapcsolódás és így azonosulás. Megismerés nélkül a kliens „arctalan” marad. Az „arctalan” klienshez nem lehet kapcsolódni, és így

¹¹ Jól ismert példája ennek a másik hibáztatása az őt ért negatív életeseményekért. Azért történt vele (a másikkal) rossz dolog, mert ő olyan, így megérdemelte. Vele (a megfigyelővel) azért nem történhet meg, mert ő nem olyan, mint a másik.

vele azonosulni sem. Azonosulás hiányában pedig segítő magatartás nem lehetséges. Segítő magatartás hiányában a szociális munka kockázatokkal terhelt. Gyermekjóléti, gyermekvédelmi munka tehát csak „arcot” nyert családokkal lehetséges, ahol a segítőnek is van arca.

A CSALÁD FOGALMÁNAK ÉRTELMEZÉSE A KÜLÖNBÖZŐ GYERMEKVÉDELMI SZEREPLŐK PERSPEKTÍVÁJÁBÓL

A kutatásról

A *Gyermekvédelmi orientációk a gyermekek jól-létének támogatásában* c. MTA Bolyai János Kutatási ösztöndíj (2017–2020) keretében megvalósuló kutatás célja annak vizsgálata, hogy a gyermekvédelemben dolgozók (gyermekjóléti szolgálat és a szakellátás intézményeinek munkatársai és nevelőcsaládok) hogyan vélekednek a gyermekvédelem elsődleges és másodlagos célcsoportjáról. A családokkal való együttműködések, a róluk kialakított vélemények milyen szakmai mentalitásokat mutatnak, milyen a segítői tevékenység minősége, a professzionalizáció szintje. Másrészt a vizsgálat célja, hogy maguk a gyermekek, fiatalok és szüleik hogyan látják a gyermekek jól-létére, valamint védelmére irányuló gyermekvédelmi beavatkozásokat, a rendszer működési mechanizmusait, azt, hogy a szakemberek hogyan vesznek részt a segítői folyamatban, a rendszer hogyan segíti a szülői szerepek megerősítését, hogyan támogatja a gyermekek és fiatalok jól-létét. A kutatás kiemelt témája a családkép vizsgálata, annak megértése, hogy a vezetők,¹² szakemberek és kliensek hogyan értelmezik a család fogalmát, és ez a fogalmi keret milyen szakmai bánásmódokat jelöl ki, hogyan tudja az etikus szakmai magatartások területi munkában való megjelenését szolgálni.¹³ A kutatás kvantitatív és kvalitatív szakaszból áll. Elsőként egy online kérdőíves felmérés készült 2017 novem-

¹² A vezetők szakmai mentalitását vizsgáló kvantitatív szakasz éppen azt vizsgálja, hogy a vezetők mentalitása hogyan határozza meg az adott intézmény működését, azaz hogyan lehet „arca”, profilja egy adott intézménynek, és ez milyen szolgáltatási funkciók megjelenését eredményezi.

¹³ Mindezeket kiegészíti Rácz Andrea *Jóléti pluralizmus, szubszidiaritás, komplementaritás: a gyermekvédelem szolgáltatási funkcióinak és az önkéntes munka lehetőségeinek vizsgálata* c. kutatása, mely az Információs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával valósul meg. A tematikusan szervesen kapcsolódó *Mobilitás és immobilitás a magyar társadalomban* c. kutatás keretében a szerző a szociális munka társadalmi mobilitásra gyakorolt hatását vizsgálja. A kutatás az MTA Kiválósági Együttműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum elnevezésű

ber-decemberében, melynek célja annak vizsgálata két gyermekvédelmi területen (1. gyermekjóléti szolgálat és központ vezetői, 2. szakellátás intézményeinek, hálózatainak vezetői), hogy a gyermekvédelemben vezető beosztásban dolgozóknak milyen a családképük, egyáltalán hogyan definiálják a család fogalmát és hogyan jellemzik a különböző gyermekvédelmi problémákkal érintett családokat. A kutatás kvalitatív részében egyéni interjúk készültek a gyermekjólét és gyermekvédelem különböző szegmenseiben dolgozó szakértőkkel, döntéshozókkal (8 fő), továbbá fókuszcsoporthoz interjúk témaspecifikusan szakemberekkel, gyermekekkel és fiatalokkal, valamint vér szerinti szüleikkel. A következőkben a kvalitatív kutatási szakasz eredményeit összegezzük a családkép vonatkozásában a gyermekvédelem egyes szereplőinek perspektívájából.¹⁴

Gyermekevédelmi szakértők és döntéshozók családképe

A megkérdezett szakértők az egyéni interjúk keretében egyetértettek abban, hogy 1997 óta, a Gyermekvédelmi törvény megalkotása óta a társadalmi változások üteme jelentősen felgyorsult, így a törvény és a gyermekvédelmi rendszer egészének alapfogalma, a család meghatározása is újragondolásra szorul. Ahogy az egyik interjúalany fogalmaz:

...a gyermekvédelemnek arra kell reagálnia, ami történik a gyerekekkel és a gyerekek családjáival. És a gyerekekkel, és a gyerekek családjáival az történik, hogy folyamatosan hatalmas változások vannak a mindennapi életükben, az emberi kapcsolataikban, a kultúrájukban, a gondolkodásukban, és az elmúlt 20 évben ez valami hihetetlenül felpörgött. [...] ehhez képest a mi gyermekvédelmi rendszerünk, az egy nagyon szép alkotás a XX. századból [...] az a család szerintem, ami a gyerekevédelmi törvény mögött, ideális családként van, az [...] egy kötött munkaidőben dolgozó szülőknek az egy, kettő vagy több gyermekes családjá, ahonnan a szülők reggel elmennek dolgozni. A gyerekek

projektjének keretében valósul meg, melynek középpontjában a gyermekvédelmi rendszerről alkotott klienskép és a kliens és szakember közötti együttműködés minősége áll. A Szolidaritás a késő modernitásban c. OTKA-kutatásban pedig az állami gyermekvédelem rendszerében a különböző szolidaritási formák megjelenését vizsgálja (Sik Domonkos OTKA Fiatal Kutatói pályázata - FK 129138, 2018-2020).

¹⁴ A csoportos interjúk Budapesten és Hajdú-Bihar megyében készültek. A kvalitatív kutatási szakaszban Freisinger Balázssal dolgoztunk együtt.

elmennek, elviszik óvodába, bölcsődébe, iskolába mennek, és akkor délután 5 óra körül már összegyűlik a család, és ott van egy közös családi időalap a vacsoráig, amikor megbeszéljük, hogy kivel, mi történt aznap. Közösén játszanak, levegőn is vannak egy kicsit, legalább másfél órát együtt a gyerekekkel, és akkor még este ki-ki a családi munkamegosztásban ráháruló részt ellátja. Apuka leviszi a szemetet, anyuka vacsorát készít, a gyerekek egy kicsit rakodnak, vagy nem tudom én, port törölgetnek, az, ami a munkamegosztás, ez ennek a függvénye. És akkor vacsoráznak, aztán még a mesét meg lehet nézni, de utána szép lassan elcsendesedés van, el kell menni a gyerekeknek fürödni, és akkor még jó éjszakát puszi, egy rövid mese, és utána pedig a házaspár intimebb beszélgetése következik, a gyerekek pedig megnyugtatóan szuszognak a másik szobában. (gyermekvédelmi országos szakértő, a gyermekvédelem teoretikusa, Budapest)

A szakértők úgy vélik, hogy az ideális család kritériumainak alkalmazása sokkal szigorúbb a kliensekkel foglalkozó szakemberek részéről, ha a velük szembeni elvárások megfogalmazásáról van szó egy esetkezelés során, és lényegesen rugalmasabb, ha nem gyermekvédelmi szereplőként közelítenek a kritériumok meghatározásához. Ennek hátterében a szakemberekkel szemben támasztott túlzott elvárások, a mozgásterük beszűkülése, fenyegetettségérzésük érhető tetten.

Tehát ott valahol mélyen ott van benne az ideális család, de amikor látja, tehát megismeri azt a családot, hogy majd úgyse fogja ezt a mércét megugrani soha, akkor megengedőbb vele szemben. De ha kenyértörésre kerül a so [...], egy védelembé vételre vagy családból való kiemelésre, ez az ideális családmérce ott fog lebegni a fejünk fölött [...] amikor kiemeljük a gyereket a családból, akkor van benne egy erős félsz is, hogy nem hagyom ott, mert, ha otthagynom, és valami történik vele, akkor ezért engem felelősségre vonnak. Ezért én ezt a gyereket kiemelem, és amiért kiemelem, az az ideális családmérce, mert azt fogják számon kérni... (országos gyermekvédelmi módszertani szakértő, Budapest)

A családkép, a családfogalom elemző megközelítésében központi mozzanat volt a kutatásban megszólatatott szakértők és döntéshozók válaszaiban, hogy a normalitás a gyermeknevelésben, a család szerkezetében, a szülők szerepvállalásában, tehát ösz-

szességében a család mibenlétéről való gondolkodásban nem tehető meg valamiféle abszolút értékke, vagyis nem létezik egyetlen, jól definiálható normalitás, ebből következően nem vezethető le abból egyetlen, konkrét határokkal és jellemzőkkel leírható családfogalom sem. Ez a viszonylagosság azonban teljesen idegen a gyermekvédelmi rendszer jelenlegi működésétől. Ennek az ellentmondásnak a feloldására megoldásként a szakemberek azt az utat látják járhatónak, hogy az esetkezelésnek mindig a konkrét eset felől kell felépülnie, a szolgáltatások kiválasztása a gyermek és család körülményrendszerének alapos feltárása után lehetséges.

Gyermekvédelmi szakemberek családképe

A családfogalom meghatározására tett kísérletek a gyermekvédelmi szakemberekkel készült interjúkban is a klasszikus családmmodellhez való viszonyítást és az attól való eltérést tették meg kiindulópontnak. A család egy összetartozó közösség, mely első sorban érzelmi és csak másodszorban gazdasági kötődésen alapuló formációkat lát el. Megjegyzendő, hogy a „szeretetkapcsolat” markáns ismérvként való alkalmazását nem tartja evidensnek minden kolléga. Figyelemre méltó a család fogalmának meghatározási kísérletei között az a megközelítés, mely a családot nem statikus entitásként, egy időben, párhuzamosan meglévő kritériumok mentén próbálja leírni, hanem arra folyamatként tekint. Eszerint a családban levés, a családként való működés egy dinamikus, sokszereplős folyamat, mely folyamatnak központi mozzanata a fejlődés, a tanulás. A progresszivitás, a tanulás és a folyamatos, előremutató összehangolódás mellett másik kulcsfogalma ezen koncepciónak a tevélegesség. A családot alkotó tagoknak folyamatosan dolgozniuk kell magukon és egymáshoz fűződő viszonyaikon, hogy a család működőképes legyen. A cselekvő, kapcsolataira és önmagára folyamatosan reflektáló, tanulni és fejlődni képes embert középpontba állító családfogalom egyformán számít a szülő, a gyermek és a szélesebb értelemben vett rokonság aktív részvételére.

...a családság, családnak lenni, az egy folyamat, ami nagyon-nagyon sokáig tart, és különböző emberek, akik ugye egymás mellé kerültek az életben, vagy mert társak, vagy mert szülő-gyerek kapcsolatban vannak. Vagy mert valaki a keresztanyám vagy a nénikém, vagy a kutyám, tehát hogy számomra ez egy hosszan tartó folyamat, egy élethosszig tartó

folyamat a családság, és ebben nagyon sok mindent kell tanulni, és nagyon sok mindent kell tenni azért, hogy ez így legyen. (gyermekjóléti szakemberek csoportja, Budapest)

A társadalmi normák felőli értelmezés is megjelenik, a szakemberek egy része úgy vélekedik, hogy a házasság intézménye, mint a kapcsolat legálisan történő felvállalása a közösség előtt, még akkor is fontos, ha egyébként a késő modern közgondolkodás éppen ezen intézmények és hagyományok meghaladásáról, értékválságáról szól.

...a házasságkötés, tehát hogy annál szerintem az egyik lényeg az, hogy egy mások előtt, egy közösség előtt kinyilvánítja a pár azt, hogy ők együtt képzelik el az életüket, és akkor erre alapozzák majd azt, hogy nekik gyerekeik legyenek. Tehát ebben van valami konzervatívnak tűnő, de ugyanakkor van benne valami olyan bátorság, amit azzal, mondjuk, hogy egy élettársi kapcsolatot hozok létre, amiben ezt nem nyilvánítom ki... (gyermekjóléti és gyermekvédelmi szakemberek vegyes csoportja, Hajdú-Bihar megye)

A gyermekvédelemmel érintett családok esetén a fentebb ismertetett, univerzálisabbnak vélt családfogalomtól függetlenül a különböző szociális problémákat hangsúlyozzák. Általános jelenséggént mutatják be a szenvedélybetegségek, elsősorban az alkohol- és drogproblémák, illetve a játékszenvedély meglétét, de gyakoriak ezzel párhuzamosan a pszichiátriai betegségek is a szülőknél. Az alap- és szakellátásban azonosítható tipikus kliens ismérveit kutatva a megkérdezett szakemberek éppen a korábban vázolt családfogalom alapértékeinek hiánya felől közelítettek. Az érzelmi kapcsolatok hiánya, a biztonságot jelentő kötődések elégtelen volta került fókuszba. Fontos következtetésként rajzolódott ki a véleményekből az a halmozódó probléma, hogy a diszfunkcionálisan működő családok esetében a mintanyújtási, normaközvetítési elégtelenség a diszfunkcionalitás generációkon átívelő újratermelődéséhez vezet.

...az alkoholprobléma nagyon gyakori, a pszichiátriai betegségek még a talán a legenyhébb formája a depresszió, vagy a szorongás. Munkanélküliség, amiben nem csak, tehát nem csak, mint alkohol, vagy akár drog, hanem játékszenvedély, például telefonfüggés[...]. A gyerekeknél az iskolai hiányzás, a bolti lopások... (gyermekjóléti és gyermekvédelmi szakemberek vegyes csoportja, Hajdú-Bihar megye)

A gyermekvédelem határán élő és gyermekvédelemmel érintett szülők családképe

A gyermekvédelem határán élő családok (ahol a gyermek a családban él) a gyermekvédelemben élők életéről, körülményeiről és családi kapcsolatairól csak nagyon elnagyolt képet tudtak alkotni. Jellemzően a megkérdezett szülők néhány, a kiemeléshez vezető gyakori okot tudtak azonosítani, illetve általában ennek a helyzetnek a számukra nagyon ijesztő voltát emelték ki.

El sem tudom képzelni, nagyon rossz lehet. Lehet akár anyagi oka is, a szülők akár erkölcsi oldali, úgymond akár börtönbe kerül vagy ilyesmi, gondolom azért olyankor elveszik a gyereket vagy ehhez hasonló, vagy nagyon negatív élményben részesül és szerintem annál rosszabb nincs is. [...] Gondolom, hogy ott már nagy probléma lehet, bántalmazás vagy más probléma. Szerintem nem az a célja ennek a szolgáltatnak, hogy így eltávolítsa. (gyermekvédelem határán élő szülők csoportja, Budapest)

A gyermekvédelmi érintettségű szülők családképe árnyalt, a konvenciókat rugalmasan kezelő fogalmi rendszert tükröz. Így például sokkal inkább fontosnak tartják, hogy a családként funkcionáló formációban valódi érzelmi kötődés legyen, mint a gazdasági jellegű összetartozást, vagy akár a vérségi kapcsolatot. Abban is megengedőbbek, hogy mi a minimum feltétele annak, hogy egy közösséget családnak lehessen tekinteni. Esetükben a „családság” elsőleges érvényesítője nem a társadalmi elvárásoknak való megfelelés, hanem a kapcsolatrendszerben résztvevők öndefiníciója. Vagyis azon emberek csoportja tekinthető családnak, akik önmagukat családként azonosítják. *„Hogy a tagok között szeretetkötődés van, nem tartom elengedhetetlenül fontosnak azt, hogy ez vér szerinti kötelék legyen. Hogyha ők családnak tekintik magukat, akkor az már családnak számít.”* (gyermekvédelemmel érintett szülők csoportja, Hajdú-Bihar megye)

A családból kiemelt gyermekek életének alakulásáról, személyiségfejlődésükről, általában sorsukról nyilatkozva az interjúalanyok leginkább azt emelték ki, hogy a szakellátásban nevelkedő gyermekek talán jobban felkészülnek az önálló életkezdesre életük kemény megpróbáltatásai miatt, valamint úgy vélik, hogy a gyermekvédelemben hozzáférhető szolgáltatások és a kontrollált nevelési körülmények is segítenek eb-

ben. Ugyanakkor többen kitértek arra, hogy a vér szerinti családtól való elválasztás lelki, érzelmi deficitek kialakulásához vezet, ami a felnőtt életükre is kihatással lesz. Egy tipikus gyermekvédelmi problémával küzdő családot segítségre szorulóknak írtak le, a saját életükben vagy a környezetükben tapasztalt problémák felsorolása mellett. Markánsan jelent meg az indokok között az anyagi problémák megléte, ami egyértelműen a gyermekvédelmi rendszer funkcionalitását alapjaiban kérdőjelezi meg.

Sokféle probléma lehet, egészségügyi, anyagi, lehet, hogy a kapcsolat megsérült olyan szinten, de én itt se gondolkozok ilyen nagyon szélsőséges dolgokban, lehet, hogy egyszerűen csak mondjuk az anya egyedül neveli a gyereket, nincsen olyan segítő környezet körülöttük, akitől tudnának segítséget kapni[...]. Tehát, hogy nem menthetetlen dolgok ezek, csak segítségre van szükség egy ideig, aztán lehet, ez alakulhat másként is... (gyermekvédelem határán élő szülők csoportja, Hajdú-Bihar megye)

Ugyanakkor azt is megfogalmazták, hogy a kiemelést követően a szülők élete, hozzáállása, értékrendje is változhat pozitív irányba. Ilyen tekintetben a család működőképességére ható egyfajta pozitív hatásként értelmezik a kiemeléssel járó krízist, sokkhatást, általában a gyermekvédelmi intervenciót, de gondolkodásuk középpontjában kevésbé a krízishelyzet elkerülése áll, mint inkább a kiemelés reaktivitása, melytől a család visszarendeződését várják. Álláspontunk szerint ez a szakemberek eszközkészletére, illetve annak hiányára, így a realitások számbavételére is erős reflexió. A hazagondozást azonban egyéni küzdelemnek, a szülői akarat zálogának élik meg.

...aki nagyon szeretné visszakapni a gyereket, az tenne érte. Mindent megtesz. [...] elmegy dolgozni, bejelentett munka [...] hogy szép körülmények, szebb legyen a lakás, meg a körülményeket rendbe rakja, mindent elrendez. (gyermekvédelemmel érintett szülők csoportja, Hajdú-Bihar megye)

A rendszer ebben az esetben is arctalan, mozdulatlan.

A családjából kiemelt gyermekekről eltávolítóan gondolkoznak. A gyermekotthonban, nevelőszülőnél nevelkedő gyermekek életét kívülről, a családtól független entitásként szemlélik, még akkor is, ha saját történetükről, saját gyermekükről be-

szélnek. A gyermeket a kiemelés megtörténtétől egy tőlük független rendszer tényezőjeként fogják föl, boldogulásának, élete alakításának szereplői között önmagukat kevésbé tartják számon, külső szemlélőként néznek a történetekre, mintegy idegenként, arcvesztettként. A felelősséget sokszor ugyan hárítják, de megtapasztalták azt is, hogy a gyermekvédelmi rendszer a kiemelést követően marginális szereplőként értelmezi és kezeli a vér szerinti szülőt.

...attól függ, hogy a nevelőszülő milyen példát mutat neki. Ha jó példát, akkor boldog lesz, amennyire csak tud. Hát, aki lakásotthonban, vagy ilyesmi, az annyira nem. [...] A legtöbb, hát az leszárja, magyarul mondva, így csúnyán mondva, a gyereket, nem nagyon foglalkozik vele. (gyermekvédelemmel érintett szülők csoportja, Hajdú-Bihar megye)

A gyermekvédelem határán élő és gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedő gyermekek és fiatalok családképe

A gyermekvédelem határán élő, illetve gyermekvédelemben nevelkedők számára a család fogalma egyértelműen a szeretetközösséggel azonosítható, megéléseik miatt nem szükséges feltétele a vérségi, rokoni kapcsolatok megléte:

Hát a család ott kezdődik, hogy aki felnevel, odafigyel, aki szeretetet nyújt, törődést. Szóval hiába hív fel, van egy anyukám, aki megszült, de aztán eldobott, ő nem a családom, nem is lesz sose, de még az anyukám se. (gyermekvédelemben élő 19–25 évesek, Hajdú-Bihar megye)

A megkérdezettek családképe leginkább a vér szerinti szülők, az anya és az apa tipikus jellemzőinek meghatározása mentén rajzolódik ki. A „jó anya” és a „jó apa” fogalmainak kibontásakor a gyermekek és fiatalok rendszerint a klasszikus szülői szerepeket azonosították, a jó apa ellátja a családfenntartói szerepet, megteremti a család számára a szükséges anyagi javakat. Egyetlen elvárásuk még, hogy az apa ne legyen elhanyagoló és agresszív, nemcsak a gyermekekkel, de az anyával szemben sem.

...figyel a gyerekére, miatta is dolgozik. [...]nem felejt el érte menni az óvodába. [...] hát meg elvileg a férfinak kéne eltartani a családot. (gyermekvédelem határán élő 14–18 évesek csoportja, Budapest)

A jó anya meghatározásának alapértékeit tekintve, itt is fontos a megélhetés biztosítása, de megjelenik az érzelmi biztonság megteremtése is.

...a gyermekei a legfontosabbak számára. [...]kidolgozza a belét, hogy a gyereknek jó legyen. [...]szerető [...] és ha kell, szigorú. (gyermekvédelem határán élő 14–18 évesek csoportja, Budapest)

Másik megközelítésben már árnyaltabb képet fogalmaztak meg: a „rossz anya” és a „rossz apa” jellemzőinek felsorolásakor számos negatív példát hoztak, többnyire saját vagy közvetlen környezetük tapasztalataira támaszkodva. A rossz szülő legfontosabb jellemzője az elhanyagolás, a gyermek elhagyása, illetve a családon belüli bántalmazás, agresszió.

...most már 6 éve kimentünk nyáron Romániába, és hát azt mondták nekem, hogy mindjárt jönnek, és otthagytak [...] anyámnak a férjének a szülei kint laknak egyébként Romániában, és hát kint hagytak velük. Én meg nem tudtam, hogy hova lettek. (gyermekvédelemben élő 14–18 évesek, Hajdú-Bihar megye)

Az apa szerepe inkább marginális, szinte alapértelmezés, hogy nincs jelen a család életében, feladata lényegében kimerül abban, hogy ne veszélyeztesse a gyermeket. Az egyértelműen kirajzolódik, hogy a gyermekvédelemben élő gyermekek és fiatalok világképében a gyermeknevelés szinte kizárólag az anya feladata.

A gyermekvédelemben élők társadalmi megítéléséről felmerült, hogy a többségi társadalom tagjai általánosítanak a nevelőszülőnél, illetve az intézményes ellátásban nevelkedőkkel kapcsolatban, és rendszerint elutasítók, előítéletesek velük szemben.

...egy külsős ember elsőnek az állami gondozottakat, meg a nevelőszülőket, hát így nem túl jó néven veszik, mert, hogy legtöbb, mikor kikerül, lop meg csal, meg ilyenek. Járkálnak, kóborolnak és [az emberek] általánosítanak. (gyermekvédelemben élő 14–18 évesek, Hajdú-Bihar megye)

Megfigyelhető ugyanakkor az is, hogy a fiatalok saját vér szerinti családjukról való gondolkodása nagyban függ attól, hogy a nevelésüket végző szakemberek, nevelőszülők milyen véleményt fogalmazznak meg, hogyan kommunikálnak a családról.

...hát nekem nem tartja a kapcsolatot a nevelőszüleim meg az édes szüleim, mert hát anyukámról megvan a véleményük nekik is, meg nekem is, viszont az édesanyukám, az meg tudja, hogy jó közegben vagyok, jó helyen. Mikor ugyebár régen még tárgyaltunk vele, meg még találkoztam vele, ezért ő úgy van vele, hogy jó helyen vagyok, így nem is keres, nem is keressük egymást, és így ennyi. (gyermekvédelemben élő 19–25 évesek, Hajdú-Bihar megye)

A gyermek vér szerinti közegétől, gyökereitől való elszakítás a szélsőséges bántalmazási eseteket leszámítva nem indokolt, a fiatal személyiségfejlődése, sikeres felnőtté válása szempontjából is igen káros.

ÖSSZEGZÉS

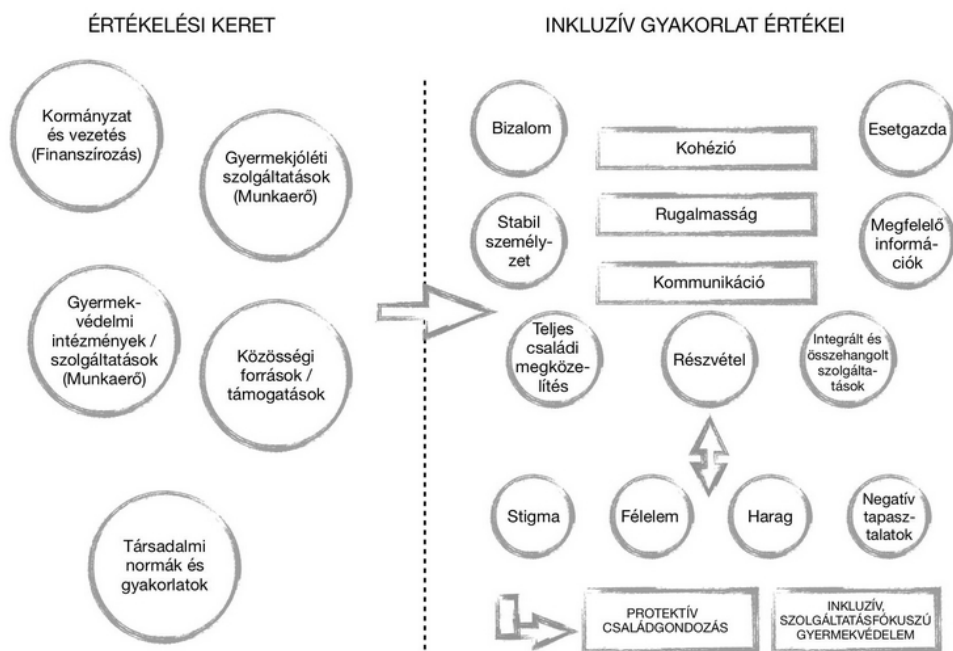
Tanulmányunkban a segítői munka természetének és jellegzetességeinek több szempontú vizsgálatára fókuszáltunk. Elsőként a különböző diszciplínák felől közelítve értelmeztük a szociális munka tevékenységét, a segítés és a társas megismerés közötti kapcsolatot. Ebből vezettük le a megismerés – kapcsolódás- azonosulás – segítői magatartás kialakulásának feltételeit. Amellett érveltünk, hogy a szociális munka és a szociális munkás tevékenységének segítő munkaként, illetve segítő magatartásként történő megítélésében differenciálni szükséges. A kliens felől értelmezve (objektív értelmezés) bármely olyan tevékenység, amely számára előnyt jelent, segítő magatartásként határozható meg. A szociális munkás szempontjából elemezve egy ilyen eredményű cselekvést (szubjektív értelmezés), megállapítható, hogy indítéktól függetlenül szintén (tágon értelmezett) segítésként kategorizálható. A segítés mint tágon értelmezett fogalom nem igényel megkülönböztetést a segítő és segített szintjén. A segítés viszont, mint proszociális viselkedés és mint altruizmus, csak a segítő szempontjából értelmezhető. E vonatkozásban nemcsak valamely cselekvés minősítése szempontjából van jelentősége, hanem valamely cselek-

vés a kliens számára előnyt jelentő kimenetele vonatkozásában is. Az objektív és szubjektív segítség megkülönböztetés a végeredmény szempontjából (kliens előnye) irrelevánsnak tűnhet. A kliens szempontjából nincs jelentősége, hogy a szociális munkás hivatástudatból végzi-e a munkáját vagy sem, a fontos számára az, hogy előnye származzon e cselekvésből. Paradox módon épp emiatt szükséges a differenciálás. Amellett érveltünk, hogy a professzionális segítségre épülő gyermekjóléti és gyermekvédelmi munka csak arcot nyert családokkal lehetséges, ahol a segítő szakemberek is arccal rendelkeznek. A kvalitatív kutatás eredményei szerint az arctalanság a segítő szakember rendszerhez, kollégákhoz, kliensekhez való viszonyában fellelhető elidegenítő tényezőkből ered, és az ezekhez való viszonyulása nagyban determinálja azt is, hogy hogyan képes önmagára és a rendszerre is reflektálni. Ezen témák felfejtése a családfelfogás, a családról alkotott kép elemzésén keresztül mutatkozott meg, amelyben egyértelműek a kényszermechanizmusok és a diszfunkciók. Az arcnélküliséget a gyermekvédelmi rendszer különböző szereplőinek perspektívájából jártuk körbe, a leegyszerűsítő / távolító megközelítések egyértelműen erősítik a professzionális segítő munka és általában a segítő kapcsolat diszfunkcionalitását és így *rossz beavatkozásokat* eredményeznek sok esetben.

Pozitívum azonban, hogy a gyermekvédelmi szakemberek jellemzően a család fogalmát komplex egységként látják. A családnak számos funkciót tulajdonítanak, amely az esetvitel oldaláról közelítve is pozitívumként értelmezhető. A szakemberek meglátása szerint a gyermekvédelem látókörébe kerülő családok problémái annyira sokrétűek, hogy a problématípusok meghatározása és azok kezelésére szolgáló módszerek kidolgozása is csak komoly fenntartásokkal képzelhető el. A sikeres működés, a hatékony gyermekvédelem kulcsa sokkal inkább az egyéni és egyedi szükségletfeltárás felől közelíthető meg. Az eredmények azt jelzik, hogy a gyermekvédelmi ellátások koncepcionális megújítása sürgős feladat. Úgy véljük, hogy a komplex megközelítésre épülő, szolgáltatási fókuszú, összehangolt gyermekvédelem a jövő kihívása és útja.

A gyermekvédelmi szakemberek alapvetően a gyermekjóléti szolgáltatások elsődlegességét hangsúlyozzák, ahol a középpontban a családok megtartása, a szülői kompetenciák fejlesztése, a gyermekek és fiatalok életkori sajátosságainak megfelelő tanácsadások és prevenciók megoldások állnak. Mindez egy sokkal inkább szolgáltatási fókusszal működő, komplex problémákra válaszolni tudó gyermekvédelmi megközelítést jelent (1. számú ábra). A szolgáltatási fókuszú gyakorlat legfontosabb értékei a kliens erősségeihez igazítottan a kohézió, a rugalmasság és a gyermekvédelem sokszereplős folyamatában részt vevő

összes aktor közötti hatékony és őszinte kommunikáció. Ezzel szemben állnak a kliens és a szakember oldaláról is tetten érhető félelmek, illetve a kliensek korábbi negatív tapasztalatai és a stigma, mely a társadalom hozzáállását tükrözi vissza. A szolgáltatási fókuszú, integratív szemléletű gyermekvédelem épít a közösségi erőforrásokra, beágyazott a lokális térbe, ahol a társadalmi értékek és normák a gyermeki jogok védelme és széles körű érvényesítése köré rendezettek (DUMBA-NYANZI-LI 2018; RÁCZ 2016, 2019; WHITE 2005; WEBB-BUNTING-SHANNON-KERNAGHAN-CUNNINGHAM 2014). Pozitívként értékelendő, hogy a belső, egyéni bizonytalanságok és a strukturális problémák ellenére szemléletében mindez a gyermekvédelmi szakemberektől nem áll távol, de a gyakorlati működés terén ezek valós hiányokat, kompetenciaproblémákat jelölnek, mellyel a gyermekvédelem egésze arctalan marad, képtelen kielégíteni a gyermekek egyéni szükségleteit, melyekre valószínűleg 1997-ben létrejött. Mindez olyan rendszeranomália, amelyet a gyermekvédelemmel érintett kliensek rezignáltan kénytelenek elfogadni és a változást – az élettörténetük és a szolgáltatói rendszerek útvesztőiben kioltott – énjüktől remélni.

1. ábra: Összehangolt szolgáltatásokra épülő gyermekvédelem, mint a hazai gyermekvédelem kihívása
(Forrás: Rác 2019: o. n.)

A gyermekvédelmi szempontból központi jelentőségű családfogalom újradefiniálásra megérett. Az új társadalmi kihívások szükségessé teszik, hogy a szociális munka, a gyermekvédelem alapkategóriájaként funkcionáló család fogalmát a szakma újraértelmezze, illetve a kliens és az ő társas viszonyiban releváns aktuális jellemzőit feltérképezze, ennek nyomán pedig az ellátásban használt eszközeit, módszertanát is újraszervezze. Az ideálisan működő gyermekvédelmi rendszer legfontosabb ismérve, hogy kizárólag akkor emeli ki a gyermeket a családból, ha ez a beavatkozás elkerülhetetlen. Ehhez szükséges, hogy a társadalom részéről, illetve a társadalmi elvárásokat képviselve az állam részéről egyértelmű elvárások érkezzenek, pontosan meghatározott legyen, hogy milyen kimenetet, milyen eredményt vár el a gyermekvédelmi rendszer működésétől. Ahogyan az is alapvető fontosságú, hogy a segítő szakmában dolgozókkal szembeni elvárások reálisak, teljesíthetők legyenek.

...az államnak a feladata az lenne, hogy egyértelműsítse, hogy mit vár el. [...] Tehát ne az legyen az elvárás, hogy baj ne legyen a gyerekvédelemben, vagy ne forduljon elő az, hogy egy gyerek éhezik, hogy ne forduljon elő, hogy egy gyereket bántanak, vagy ne forduljon elő tragédia. Elő fog fordulni. Persze törekszünk arra, hogy ne forduljon elő, de egy ilyen elvárást támasztani a szakemberek felé, ez piszkosul megterhelő. Azt az elvárást kell támasztani, hogy neked mindent meg kell tenned ahhoz, hogy ilyen ne forduljon elő. Ha megtettél mindent, és mégis előfordul, akkor biztos lehets benne, hogy nem fognak fölakasztani érte. (országos gyermekvédelmi módszertani szakértő, Budapest)

IRODALOM

3Sz Etikai Kollégium (2019a): A Szociális Szakmai Szövetség Etikai Kollégiuma állásfoglalása a professzionális szakmai munka feltételrendszeréről vezetői munkakörben dolgozók számára. Letölthető: http://www.3sz.hu/sites/default/files/allasfoglalas_vezetok_vegleges.pdf (Utolsó megtekintés: 2019. október 19.)

- 3Sz Etikai Kollégium (2019b): *A Szociális Szakmai Szövetség Etikai Kollégiuma állásfoglalása a professzionális szakmai munka feltételrendszeréről a munka- és ellátási körülmények megfelelő színvonalú biztosítása érdekében*. Letölthető: http://www.3sz.hu/sites/default/files/allasfoglalas_korulmenyek_20190815.pdf (Utolsó megtekintés: 2019. október 19.)
- ATKINSON, Rita L. – ATKINSON, Richard C. – SMITH, Edward E. – BEM, Deryl J. (1995): *Pszichológia*. Osiris – Századvég, Budapest.
- BAGDY Emőke (1999): Altruizmus, segítő hivatás, személyiség. In: Kállai János – Demetrovics Zsolt (szerk.): *Az első találkozás jelenségvilága a segítő kapcsolatban*. Osiris, Budapest. 10–22.
- BIERHOFF, Hans W. (2007): Proszociális viselkedés. In: Miles Hewstone – Wolfgang Stroebe (szerk.): *Szociálpszichológia: európai szemszögből*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 253–279.
- BOGÁCS Ernő – RÁCZ Andrea (2016): Gyermekvédelem és szakmai integritás. *Esély* 27/3. 92–113.
- DDUMBA-NYANZI, Ismael – LI, Michael (2018): *Assessing alternativ care for children in Uganda, Measure evaluation*. June 2018. Uganda Country Core Team, University of North Carolina at Chapel Hill, Chapel Hill. Letölthető: <https://bettercarenetwork.org/sites/default/files/Armenia%20Assessment%20Report-en.pdf> (Utolsó megtekintés: 2019. augusztus 26.)
- FINCHAM, Frank – HEWSTONE, Miles (2007): Az attribúció elmélete és kutatása: az alapoktól az alkalmazásig. In: Miles Hewstone – Wolfgang Stroebe (szerk.): *Szociálpszichológia: európai szemszögből*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 177–247.
- FROMM, Erich (2002): A szeretet művészete. In: Lengyel Zsuzsanna (szerk.): *Szociálpszichológia: szöveggyűjtemény*. Osiris, Budapest. 295–304.
- GELLES, Richard J. (2017): *Out of Harm's Way: Creating an Effective Child Welfare System*. Oxford University Press, New York.
- KATZ Katalin (2011): *Szociális munka és szupervízió: irányelvek, megközelítések, dilemmák*. ELTE-TÁTK, Budapest. Letölthető: http://tatkteszt.elte.hu/file/Szocialis_munka_es_szupervizio.pdf (Utolsó megtekintés: 2019. október 19.)
- KATZ Katalin (2019): *A szociális munka mint hivatásrend*. (ELTE TáTK, Szociális Munka Tanszék – Tanszéki Csütörtök, előadás, 2019. 10. 26.)
- KRÉMER Balázs (2009): *Bevezetés a szociálpolitikába*. Napvilág Kiadó, Budapest.

- RÁCZ Andrea (2016): *Gyermekvédelem mint fragmentált társadalmi intézmény: A korporált szülőség értelmezése a hazai gyakorlatban*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- RÁCZ Andrea (2019): *New Ways Towards a Service-oriented, participatory Child Protection in Hungary*. (Kézirat, megjelenés alatt.)
- ROSS, Lee (2002): Az intuitív pszichológus és hibái: az attribúciós folyamat torzításai. In: Lengyel Zsuzsanna (szerk.): *Szociálpszichológia: szöveggyűjtemény*. Osiris, Budapest.
- RUBIN, Kenneth H. – CHUNG, Ock B. (2006): *Parenting Beliefs, Behaviors, and Parent-Child Relations*. Psychology Press, New York – Hove.
- SMITH, Eliot R. – MACKIE, Diane M. – CLAYPOOL, Heather M. (2016): *Szociálpszichológia*. ELTE – Eötvös Kiadó, Budapest.
- SOMFAI Béla (1994): *Hivatás vagy foglalkozás?* Letölthető: http://web.295.ca/gondolkodo/talal_kozo/irasok/SomfaiHU89.html (Utolsó megtekintés 2019. szeptember 9.)
- WEBB, Mary A. – BUNTING, Lisa – SHANNON, Rachel – KERNAGHAN, Donna – CUNNINGHAM, Caroline – GERAGHTY, Teresa (2014): *Living with adversity: A qualitative study of families with multiple and complex needs*. Barnardo's Northern Ireland, Belfast. Letölthető: https://pure.qub.ac.uk/portal/files/13205535/Living_with_Adversity_Full_Report_282_29.pdf (Utolsó megtekintés: 2019. augusztus 26.)
- WHITE, Angela (2005): *Assessment of parenting capacity. Literature review*. Centre for Parenting & Research, Asfield.
- URBÁN Nóra – KOVÁCS László (2016): A pszichológiai reziliencia, mint integrált alkalmazkodó rendszer. *Honvéddorvos* 68/3–4. DOI: 10.29068/HO.2016.3-4. 43-50.
- WAGNILD, Gail M. – YOUNG, Heather M. (1993): Development and Psychometric Evaluation of the Resilience Scale. *Journal of Nursing Measurement* ½. 165–178.
- WALSH, Froma (1996, 2003): *The Concept of Family Resilience: Crisis and Challenge*.
- WESSELY Anna (2003): *A kultúra szociológiája*. Osiris Kiadó, Budapest.